

Віктор ВОЙНАРОВСЬКИЙ

ВЕРХНЄ ПОБУЖЖЯ ЯК БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКЕ РОЗДОРІЖЖЯ
(І ТИС. Н. Е.)

Протягом усієї давньої історії Верхнє Побужжя (ділянка ріки Західний Буг від витоків до с. Ромоша на кордоні із Західною Волиною, перші 100 км течії) було контактною територією двох потужних географічних регіонів: північно-західного, Балтійського вузла (немалу роль тут відігравав і напрям течії Західного Бугу, притоки Вісли, яка впадає в Балтійське море) та вузла південно-східного, Чорноморського. Для останнього важливе недалеко (70 км) розташування верхів'їв Дністра, що тече уже в Чорне море. Верхнє Побужжя – це частина двох природних рівнинних коридорів на шляху, як говорили пізніше, “з варяг у греки”.

1) З Чорного моря по рівнинних ділянках Південного Бугу між Придніпровською, Подільською та Волинською височинами, з виходом на Тетерів – Случ – Горинь – Ікву – Західний Буг. З півночі цей коридор відмежовувався потужним поясом лісової підзони Українського лісостепу (Волинь, Полісся).

2) Пруто-Дністровським межиріччям, між Подільською височиною та східними відрогами Карпат, далі – річковими проходами в Подільській височині та Гологорах – по Збручу, Серету, Золотій і Гнилій Липі, або в обхід Розточчя – на північ, у верхів'я Західного Бугу. Саме сюдою, як свідчить поширення пам'яток археології, за доби енеоліту з півдня поширювались пам'ятки трипільської культури, і тут, на Західному Побужжі, вони стикались з колом культур північно-західних, основний масив яких лежав в Балтійському регіоні: лендельської, лійчастого посуду, кулястих амфор [Археологія Прикарпаття..., 1990, с. 4–48]. За доби бронзи єдність племен культур кола шнурової кераміки в регіоні – підкарпатської, городоцько-здвобицької й стжижовської – порушують групи культури багатоваликової кераміки зі сходу, яка несе із собою й впливи потужної південної степової катакомбної культури. Пізніше цими коридорами піднімались з півдня племена комарівської культури, вклинюючись у місцеву, з балтійською основою, тшцінецьку культуру; у кінці II тис. до н. е. – носії голіградської групи культури фракійського гальштату, посуваючи місцеві (теж балтійської зони) культури висоцьку та лужицьку [Свешніков, 1976, с. 17–23].

У I тис. до н. е., в ранньозалізному віці, на Західному Бузі відомі пам'ятки черепинсько-лагодівської та лежницької культурних груп (носії яких, очевидно, були сформовані на основі масивів, що поширились з північного заходу), які знаходились у васальній (данницькій, культуртрегерській) залежності від Великої Скіфії, були в орбіті поширення степового іранського впливу на захід [Крушельницька, 1976, с. 60–104].

Остання чверть I тис. до н. е. для Верхнього Побужжя характеризується пануванням культур теж балтійського, в основі – германського, кола – поморської та пшеворської. Але вже в I ст. н. е. сюди вклинюються прийшли зі сходу і північного сходу зарубинецькі групи (як результат розпаду зарубинецької культури у середині I ст. н. е.) та із півдня – липицькі (дакійські) племена [Свешніков, 1976, с. 29–34; Козак, 1984, с. 46–66]. Якщо до середини I ст. н. е. пшеворська та зарубинецька культури майже не перетинались; кожна етнічна група дотримувалась своєї “екологічної ніші” [Козак, 1984, с. 56–60; Стеблій, 2006, с. 24], то пізніше ситуація ускладнилась: змішання цих груп пішло досить інтенсивно, свідчення чого – пшеворсько-зарубинецько-дакійські комплекси в Ремезівцях, Звенигороді, Заваллі, Оселівці, Неполоківцях, Чорнівці ПА, Добринівцях (нижній шар) [Свешніков, 1957, с. 69–74; Тимошук, Никитина, 1978, с. 89–94; Вакулєнко, 1991, с. 22–38; Козак, 1992, с. 110–124; 2005, с. 327–345; Войнаровський, 1999, с. 189–214]. Щодо пшеворців і зарубинців, то їх відкритість один до одного може пояснити лише одне: спільне слов'янське коріння. Очевидно, слід не погодитись з

думкою деяких польських колег, які бачать пшевор як майже гомогенну – вандалську, германську – культуру [Kokowski, 2004b, s. 25–85; Kolendo, 2004, s. 16]. Напевно, рацію мали В. Гензель, Л. Лецієвич, В. Шиманський, В. Сєдов, І. Русанова, які східне (вісленське) крило пшеворської культури вважали слов'янським [Kokowski, 2004a, s. 3–10; Сєдов, 1988, с. 198].

У середині I ст. н. е. слов'янські групи пшеворської культури були посунуті германським етносом цієї культури (вандалами, лугіями, другий етап переселення пшеворців на схід), відійшли на Волинь і Верхнє Подністров'я, де, змішавшись із зарубинецькими племенами, витворили спільне культурне об'єднання – зубрицьку, слов'янську в основі, культуру.

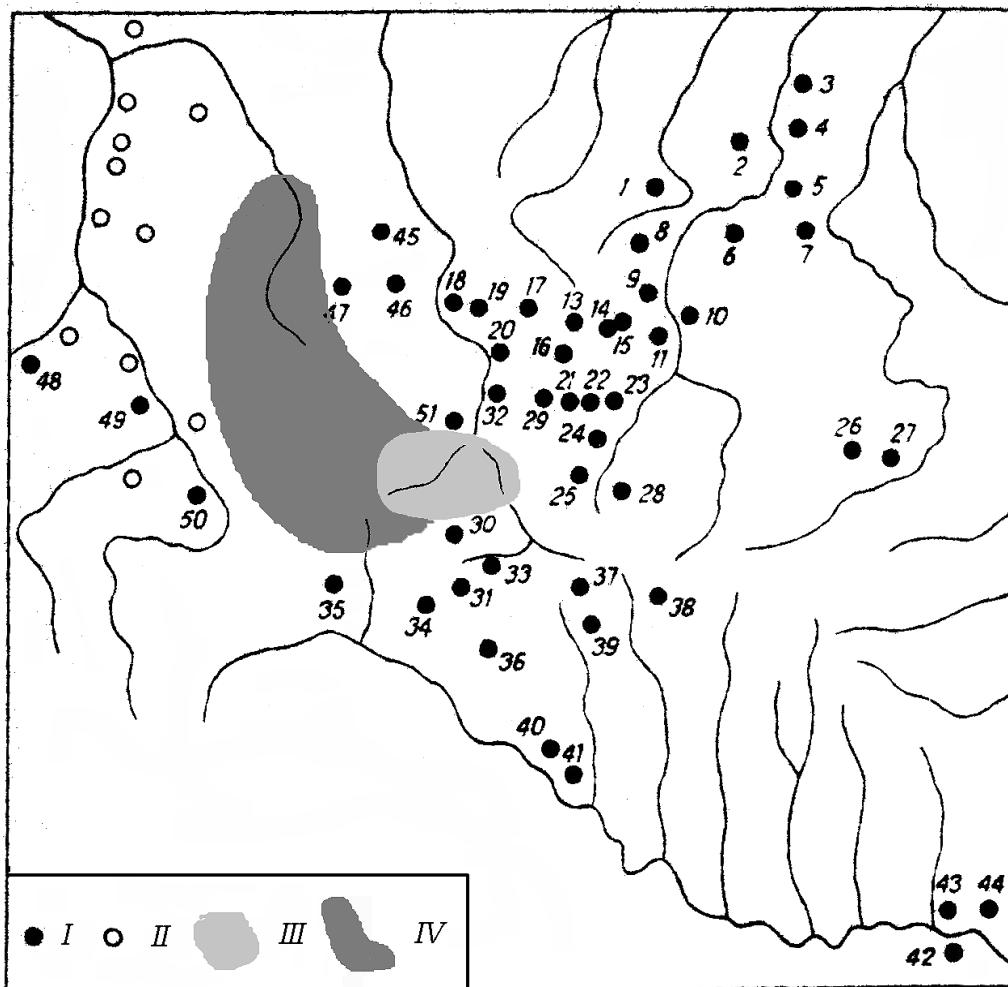

Рис.1. Схема поширення пам'яток зубрицької (I) та пшеворської (II) культур в регіоні (за: Д. Козак, 1992), III – “нейтральна смуга”, IV – потенційна велика “нейтральна смуга”. 30 – Підбірці, 32 – Свитазів, 51 – Белз

Fig. 1. Scheme of spreading of settlements of Zubryts'ka and Pshevors'ka cultures in region (by Д. Козак, 1992), III – “neutral stripe”, IV – potentially wide “neutral stripe”. 30 – Pidbirtsi, 32 – Svytaziv, 51 – Belz

Західним її кордоном, за Д. Козаком, був лівий берег Західного Бугу (очевидно, волинська його ділянка), охоплюючи прилеглу до нього частину Люблінщини, а на півдні (тут етнічна ситуація ще менш в'яснена) – східні райони Посяння. Тут, на схід від р. Зубра, зубрицькі пам'ятки підступають до пам'яток культури пшеворської [Козак, 2005, с. 337; 2006, с. 228–230; Цигилик, Касюхнич, Грибович, 2004, с. 205–233]. Пшеворці, очевидно, просунулись у східному напрямі самими верхів'ями Дністра, обмежуючись з півночі Розточчям (р. Шкло) і досягли р. Верещиці [Цигилик, Осадча, 2000, с. 153–161]. Тобто, Верхнє Побужжя і прилеглий до нього район Розточчя в I–III ст. н. е. знаходились в контактній зоні пшеворської культури

(на той час уже гомогенно германської – вандалської) та культури зубрицької (в основі слов'янської). Зазначений регіон в другій половині I – першій половині III ст., на наш погляд, міг слугувати прикордонною “нейтральною” зоною між германським і слов'янським світом (безумовно, частиною більшої “нейтральної” смуги між пшеворською культурою Повіслення та зубрицькою Подністров'я і Західної Волині): пасмуга в 25–30 км із заходу на схід (межиріччя рік Верещиця і Зубра на південний захід від Львова) та 50–60 км з півдня (р. Шкло, південні відроги Розточчя) на північ (р. Солокія – Білий Стік) (рис. 1). Інші пояснення відсутності у зазначеному районі пам'яток першої чверті I тис. н. е. (екологія, недостатнє дослідження території тощо) мають ще менше прав на існування.

На III ст. н. е. (дакійці вже відійшли на південний захід) в межиріччі Дністра і Західного Бугу на базі пшеворсько-зарубинецької єдності (зубрицька культура, фаза III за Д. Козаком) витворилось міцне слов'янське угруповання [Козак, 1987, с. 46]. Саме воно стало непереборним бар'єром для готів, які у цей час витіснили зубрівців (слов'ян) з Волині і проривались на південь [Козак, 1993, с. 29]. Відомо, що ще на польських землях, в Підляшші й Мазовії, готи-германці (вельбарська культура середньоримського часу) часто змішувались з пшеворцями [Kokowski, 2004c, s. 237–238], очевидно, теж германцями-вандалами, витісняючи пшеворців-слов'ян на схід і південь. На Волині, частково й у Верхньому Побужжі, де у I–III ст. існувала зубрицька (пшеворсько-зарубинецька) культура, готи зустріли виключно слов'ян. Враховуючи значну, очевидно, ненависть германців до слов'ян уже в той час [Козак, 1993, с. 33–34; Войнаровський, 1998, с. 337–339], зубрівці масово відійшли з Волині, залишивши її готам (вельбарська культура Волині III–IV ст.) у Верхнє й Середнє Подністров'я, інші – ще далі, в Буджак на Одещині (слов'янські пам'ятки III–IV ст. типу Етулія), на територію Східної Словаччини та Моравію (слов'янські ж пам'ятки прешівського та злехівського типів) [Войнаровський, 1999, с. 212; Баран, 2004, с. 100–102]. Більшість цих переміщень слов'ян-зубрівців на південь проходила через Верхнє Побужжя. Ще раз звернемо увагу, в яких різноманітних природних умовах могли проживати пшеворці та їх нащадки – Волинь, Галичина, Буковина, Закарпаття, Молдова, Буджацькі степи, про “екологічні ніші” тут, на наш погляд, годі й говорити: приселищне скотарство, як основу господарювання пшеворців [Козак, 1984, с. 67–68; Войнаровський, 2003, с. 121–123], розвивати можна було повсюдно.

Саме тут, у верхів'ях Західного Бугу й Верхнього Дністра, як зазначалося, готи і наштовхнулись на міцне слов'янське угруповання зубрівців (можливо, і пізніх пшеворців – південні відроги Розточчя). Слов'яни Галичини III ст. не піддалися готам. Останні змушені були обійти Галичину, через Поділля спуститись в Середнє Подністров'я і далі вже пробиватись на схід і південь [Козак, 1993, с. 30; 2004, с. 113]. Тут вони змішались (у різних пропорціях) з місцевими слов'янськими, сарматськими і фракійськими племенами центру й півдня України (черняхівська культура, основний її масив). Але довго Галичина не могла протистояти готам, і хоч власне готів слов'яни сюди не впустили (абсолютно не відомі у межиріччі Західного Бугу і Верхнього Дністра готські матеріали, ні на поселеннях, ні у похованнях – а у готів вони специфічні, часто “багаті”), але змушені були, очевидно, на договірних, данницьких, можливо, автономних чи васальних умовах стати складовою частиною “держави Германаріха” (північно-західний, типу Черепин чи Дем'янів-Теремці локальний варіант черняхівської культури). В. Баран, відзначаючи зону стику вельбарської й черняхівської культур, зазначав, що “приблизно в верхів'ях правих приток Прип'яті проходила між ними межа із значними зигзагами і, очевидно, досить відносна”, і як точку на цій межі, називав Бережанський могильник черняхівської культури у самих верхів'ях Горині [Баран, 1981, с. 160].

Цікавою, як на наш погляд, тут є ситуація у Верхньому Побужжі (рис. 2). За нашими спостереженнями, уточнюючи попередніх дослідників [Козак, 2004, с. 113; Івановський, 1999, с. 65–72; Войнаровський, Івановський, Конопля, 1999, с. 109–120], готи з Волині у цьому регіоні опустились масово до лінії Белз – Сокаль – Комарів – Яструбині – Радехів – північніше Бродів. Черняхівські ж поселення найпівнічніше по Західному Бугу фіксуються по лінії Неслухів – Ріпнів – Ракобути – Купче – північний захід від Буська. Західніше, на південних

схилах Розточчя, в основному по берегах р. Шкло, по лінії Краковець – Яворів – Новояворівськ – Домажир відкрито пам'ятки III–IV ст. Це невеликі (30×20, 90×10–15 м), короточасні поселення – виробничі осередки (залізвидобування) [Пелешин, 1999, с. 204–216]. Носіями їх було змішане [Баран, 1985, с. 153] черняхівсько-пізньопшеворське, вочевидь – слов'янське [Винокур, 1986, с. 41] населення, що не змінює нарисовану нами етнічну картину в регіоні), що піднялось сюди з Верхнього Подністров'я і Посаяння. Цей тип пам'яток абсолютно не відомий з північної сторони Розточчя і чітко відрізняється від черняхівських пам'яток з початків Західного Бугу. Тобто, в овалі (зі сходу на захід) Броди – Лопатин – Радехів – Червоноград – Белз – Рава-Руська – Жовкла – Кам'янка-Бузька – Буськ – Броди (Пасмове Побужжя та прилеглі райони Малеого Полісся і Розточчя) немає ні черняхівських (чи пізньопшеворських), ні вельбарських пам'яток. Чому? Варіантів відповіді на це запитання, як і для попереднього часу, кілька. По-перше, недостатня дослідженість краю, особливо західних притоків Бугу та прилеглого Розточчя.

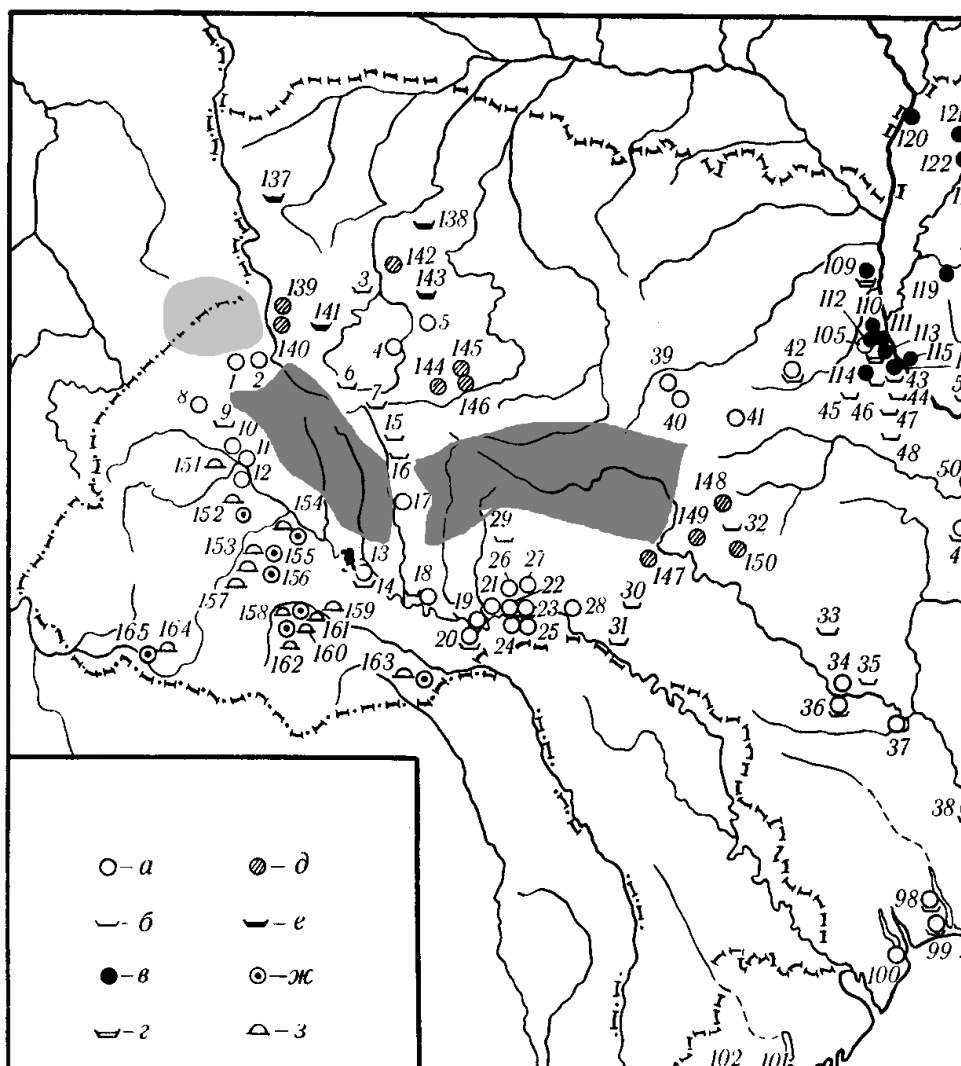

Рис. 2. Схема поширення пам'яток другої чверті I тис. н. е. в регіоні (за: Етнокультурная карта..., 1985), а, б – поселення та могильники черняхівської культури; д, е – поселення та могильники вельбарської культури. 1 – Неслухів, 2 – Ріпнів, 139 – Федорівці, 140 – Ромош

Fig. 2. Scheme of spreading of settlements from the second quarter of I kyr. A.D. in that region (by: Етнокультурная карта..., 1985), а, б – settlements and burial complexes of Cherniakhiv culture; д, е – settlements and burial complexes of Velbar culture. 1 – Neslukhiv, 2 – Ripniv, 139 – Fedorivtsi, 140 – Romosh

Це прикордонна зона і в радянські часи вона була у значній мірі закрита для археологів (прикордонні Белз, Рава-Руська, Яворів з української сторони, як і польські Хелм, Замостя, Перемишль тощо).

До того ж, ця територія значно заліснена і в малій мірі розорана. Але поселення черняхівської культури, як і вельбарські – досить великі, із значним відсотком міцного кружального посуду, імпортів (адже це культури провінційно-римського кола), на могильниках – багаті, у т. ч. й інгумаційні, поховання. Якби такі пам'ятки тут існували – вони б були відомі.

По-друге, відсутність поселень обох культур пояснюється непридатністю для проживання цієї території, тобто, це не їх “екологічна ніша” – “піски, ліси, болота”. Не заперечуючи цілком цієї тези [Баран, 1981, с. 18–19; Онищук, 1997, с. 79], все ж зауважимо наступне. Заболоченість Малого Полісся незначна, у Пасмовому Побужжі – мінімальна або й зовсім відсутня. Болота в кількості метрів чи кілометрові лісові гаї можуть розділяти “гнізда” поселень (межа досяжності і контактів), але не племінні об'єднання – це ж не Прип'ятське Полісся, де болота тягнуться на десятки кілометрів і могли бути природною межею між об'єднаннями племен. Розглядувана ж нами смуга – в півсотні кілометрів, і вона не є природнім болотистим бар'єром. До того ж, згадаймо Йорданове “замість міст у них [склавинів] болота і ліси” [Йордан, 1960, с. 72]. Водночас, плоскі або легко хвилясті ландшафти рівнинного типу, побузькі тераси, що вриваються в лугову долину (а таким є Верхнє Побужжя) – це “екологічна ніша” вельбарців. Цей край абсолютно такий, як і сусіднє Люблінське Полісся, повністю обсажене готами, тут досліджені великі могильники готів Масломенч та Грудек Надбужний. Тому дивує відсутність у Верхньому Побужжі й північному Розточчі вельбарських пам'яток. Якоюсь мірою можна говорити, що ці землі не зовсім придатні черняхівцям – більшим, ніж вельбарці, землеробам. Але й опідзолені чорноземи Побузького пасма – чудові для землеобробітки й в аналогічних умовах поблизу Львова (Ріпнів, Гряда) існують, і досить потужні, гнізда черняхівських пам'яток [Баран, 1981, с. 18; Войнаровський, 2006, с. 152–153].

Нагадаємо, що в окресленій зоні є багато селищ X–XI ст. – фіналу культури Луки-Райковецької і початків давньоруської доби – теж слов'янської культури і з тими ж вимогами до проживання і господарювання [Свешніков, 1976, с. 55–76; Михальчишин, 1993, с. 11–51].

На наш погляд, причина відсутності пам'яток III–IV ст. в зазначеній зоні Верхнього Побужжя може мати й “політичне” підґрунтя. Між готами (вельбарська культура) і слов'янами (північно-західний варіант черняхівської культури) в Західному Побужжі й північному Розточчі існувала приблизно 40-кілометрова “нейтральна”, незаселена смуга по Бугу – від Червонограда до Ріпнева [Войнаровський, Марцинюк, 2004, с. 57–58]. Раніше, під час перебування на території Польщі готи, за спостереженнями А. Коковського, практикували таку відрубність себе від своїх васалів – вандалів-пшеворців, де між масивами готів і вандалів існувала незаселена зона в 50–100 км (“нічия земля”, “не так політична, як культурно-емоційна смуга”) [Kokowski, 2004b, s. 45–46]. Водночас, ті ж вандали-пшеворці, за А. Коковським, витримували таку “нейтральну” смугу між собою і бастарнами [Kokowski, 2004b, s. 30]. Нагадаємо, що “нейтральні” незаселені смуги між своїм лімесом та варварами практикувала й Римська імперія (а також вводила вексіяційні комісії для догляду за дотриманням угод про ненапад, систему сторожових пунктів тощо) [Машкін, 1952, с. 486, 569; Бандрівський, Бандровський, 1992, с. 18–26; Чаплыгина, 1990, с. 112–125].

Тобто, між абсолютно ворожими угрупованнями готів (вельбарська культура Волині III – початку V ст., середня течія Західного Бугу) та слов'ян (варіант Черепин-Теремці черняхівської культури, III – перша половина V ст., власне верхів'я Західного Бугу) могла існувати “нейтральна смуга” незаселеної території. Можливо, якісь спостережні пункти (для забезпечення домовленостей чи торгівлі по річках) тут і були, адже знайдено монетні скарби (іноді по 300–1000 денаріїв) в Грабовій Буського району, Двірцях поблизу Великих Мостів, Гірнику та Червонограді (річки Рата, Солокія), Сокалі, шматки бурштину у Червонограді, римську бронзову посудину в Кам'янці-Бузькій тощо [Свешніков, 1976, с. 55–81; Михальчишин, 1993, с. 13–46; Войнаровський, Марцинюк, 2004, с. 56–57].

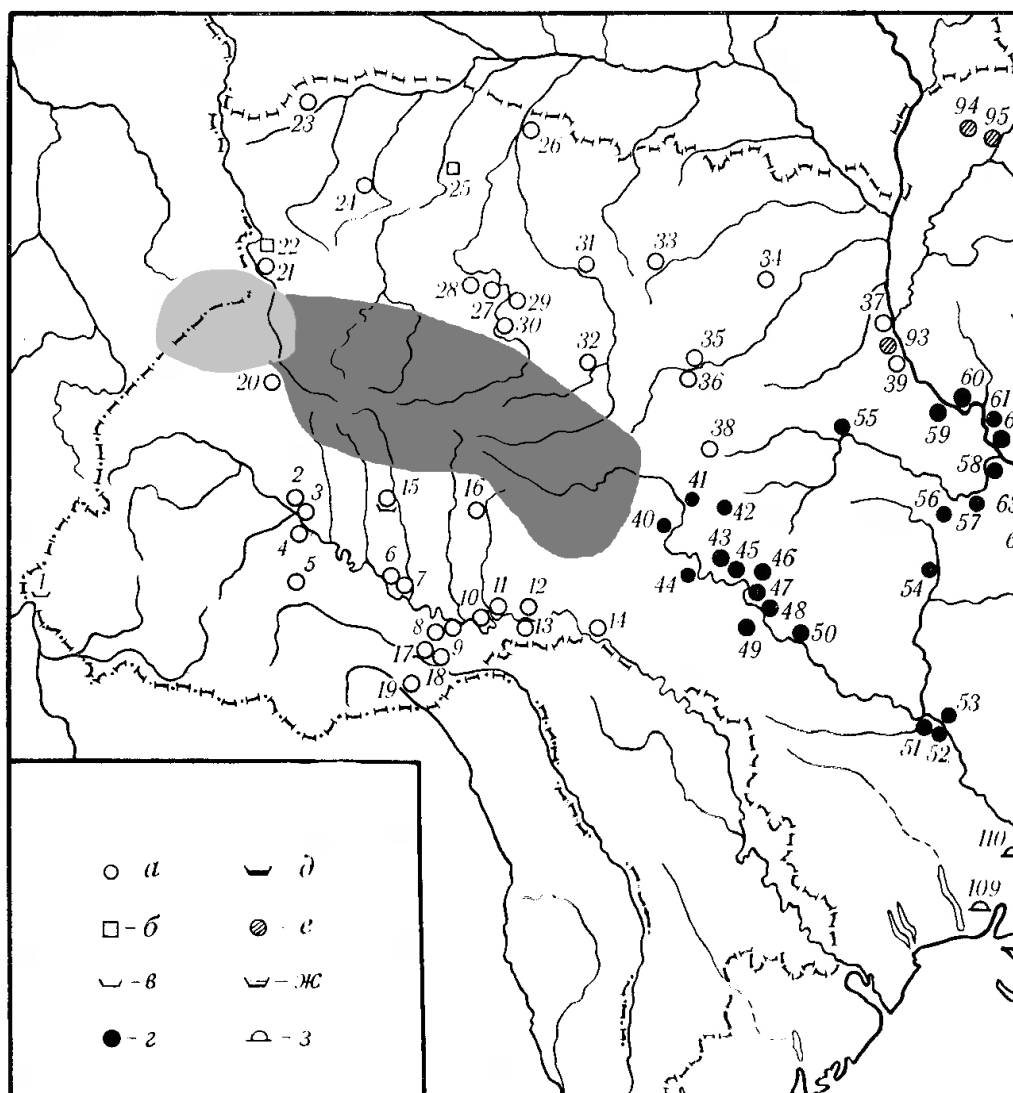

Рис.3. Схема поширення пам'яток третьої чверті I тис. н. е. в регіоні (за: Етнокультурная карта..., 1985), а, б, в – поселення, городища та могили пражської культури, 20 – Рипнів I, II, III, 21 – Лежниця, 22 – Зимне

Fig. 3. Scheme of spreading of settlements from the third quarter of I kyr. A. D. in that region (by: Етнокультурная карта..., 1985), а, б, в – settlements, hill-forts and burial complexes of Prazhka culture, 20 – Ripniv I, II, III; 21 – Lezhnytsia, 22 – Zymne

Цікаво, що район Верхнього Дністра (венеди), на здогад Б. Магомедова, є частиною ще одного чіткого кордону, що ділить територію Барбарікуму Південно-Східної Європи наприкінці III – у IV ст. на дві нумізматичні провінції – “черняхівську” (готи, монети східних Римських провінцій) й “пшеворську” (вандали, монети із західних провінцій) [Магомедов, 2006, с. 46–51]. Такий поділ ще раз вказує на існування різних орієнтаційних напрямків, на цей раз – грошового надходження як результату воєнної служби варварських загонів й торгівлі в різних частинах Імперії, у двох крупних політичних об'єднань “вельбарців” й “черняхівців”, і де Верхній Дністер і прилеглі райони Західного Побужжя виступають компактною й прикордонною зоною між цими угрупованнями.

Аналогічне розв'язання питання про відсутність населення на зазначеній території Верхнього Побужжя і Північного Розточчя ми пропонуємо й для доби раннього середньовіччя, V–IX ст. Східна межа пам'яток пражської культури в регіоні проходить по лінії Липа, Коліїв і

Бордуляки Бродівського р-ну, південна – Ріпнів I, II, III, Неслухів, північна – Ромош Сокальського району – Литовеж Іваничівського р-ну Волинської обл. – Лежниця і Зимне поблизу Володимира-Волинського (рис. 3). Культура Луки-Райковецької VIII–X ст. Тут – ті ж Неслухів, Деревляни, Соколя Кам'янка-Бузького р-ну – Ріпнів і Ракобути Буського району – Підгірці (Пліснеськ) Бродівського р-ну – Червоноград і Комарів Сокальського р-ну – Литовеж, Зимне на Волині [Баран, 1972, с. 155–226; Свешніков, 1976, с. 44–81; Михальчишин, 1993, с. 11–54; Чайка, 1992, с. 58–59; 2001, с. 264–265; Бугай, Войнаровський, 2006, с. 45–61] (рис. 4).

Північну межу поширення ранньослов'янських пам'яток у визначеному мікрорайоні останнім часом більш детально окреслив В. Петегирич: с. Зубовичі на схід від Замостя, кілька

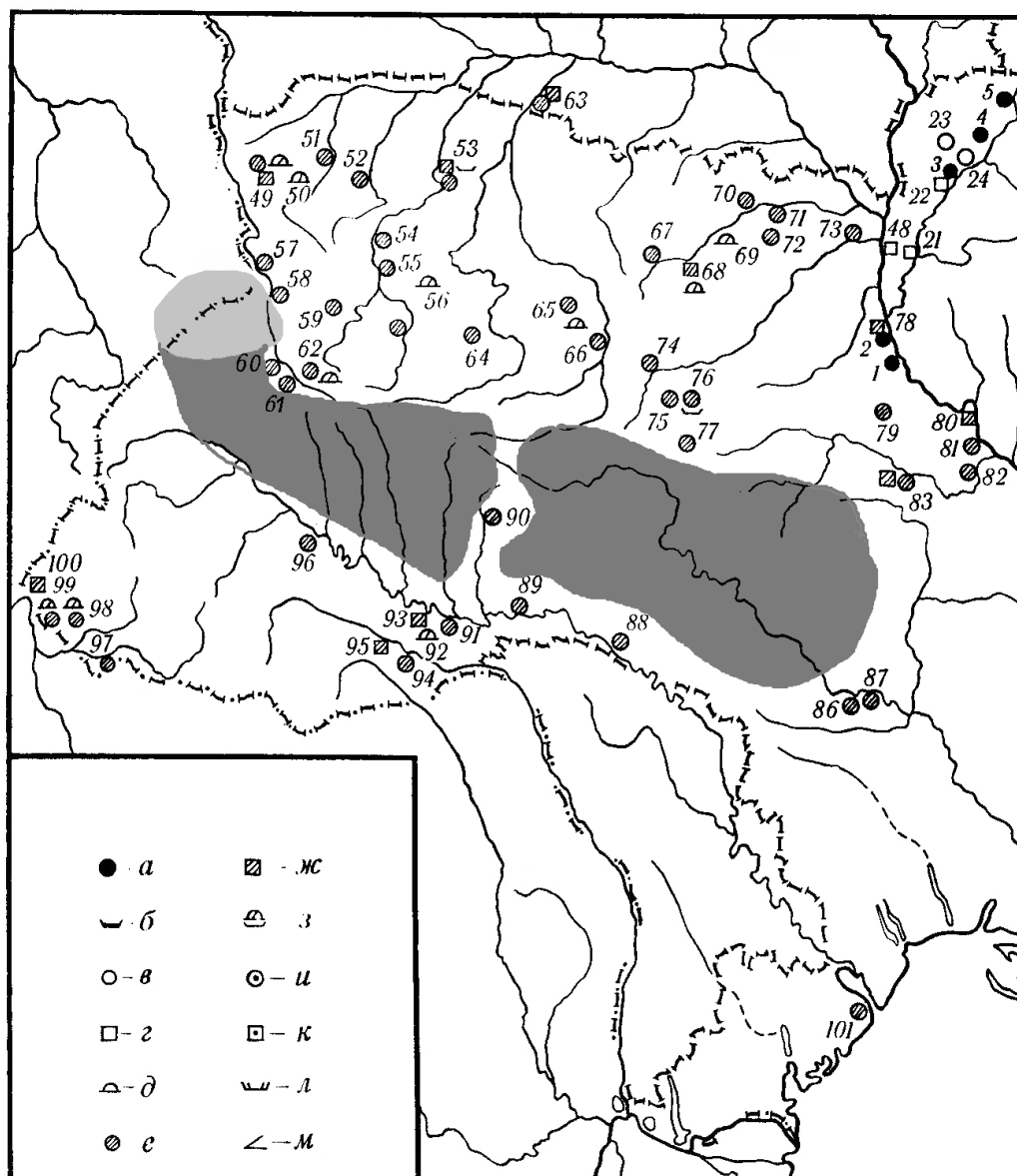

Рис.4. Схема поширення пам'яток останньої чверті I тис. н. е. в регіоні (за: Етнокультурная карта..., 1985), е, ж, з – поселення, городища та могили культури Луки-Райковецької.

60 – Ракобути, 61 – Ріпнів I, 62 – Підгірці (Пліснеськ), 57 – Литовеж, 58 – Скоморохи
 Fig. 4. Scheme of spreading of settlements from the last quarter of I kyr. A. D. in that region (by: Етнокультурная карта..., 1985), е, ж, з – settlements, hill-forts and burial complexes of Luka-Raikovets'ka culture. 60 – Rakobuty, 61 – Ripniv I, 62 – Pidhirtsi (Plisnes'k), 57 – Lytovezh, 58 – Skomorokhy

пам'яток у межиріччі Бугу і Гучви – це західна частина названого дослідником Зимнівсько-Червенського мікрорегіону VI–VII ст. [Петегирич, 2007, с. 103–104]. За дослідником, південними групами поширення празьких пам'яток у краї є Львівський та Бусько-Пліснеський мікро регіони – тобто, між ними і Зимнівсько-Червенською групою простягається все та ж смуга у 50–70 км незаселеної території [Петегирич, 2007, с. 101–103, рис.1].

Для VIII–X ст. В. Петегирич, підтверджуючи розростання трьох названих груп слов'ян у краї, фіксує виникнення ще одного, четвертого, мікрорегіону слов'ян – Сутейсько-Щебрешинського (верхів'я р. Вепра), як результат переміщення окремих слов'янських груп із Зимнівсько-Червенського мікрорегіону [Петегирич, 2007, с. 107–108]. Відмітимо – переселення на захід, але, не на південь: дослідник теж не зафіксував жодної слов'янської пам'ятки VI–IX ст. в межах окресленого нами незаселеного овалу.

Абсолютно незаселену територію в окреслених нами межах в регіоні відзначив і О.Моця: *“в басейні Західного Бугу в смузі шириною близько 50 км (до району м. Сокаль) городища і селища VIII–X ст. на території України і Польщі невідомі”* [Моця, 2007, с. 98]. Ці землі, за словами дослідника, знаходились під контролем західноволинських городищ [Моця, 2007, с. 99].

Зазначимо, що на багатьох пам'ятках культури Луки-Райковецької в районі, датованих сумарно VIII–IX ст., відзначається значна кількість або й переважання уже кружального посуду, що, на наш погляд, є для регіону ознакою фіналу культури (X ст.), або, ймовірніше, й часу X–XI ст. Тобто, багато слов'янських селищ тут (Комарів, Тишиця, Волиця Деревлянська та інші) лише виникають у X ст. (не мають шару VIII–IX ст.) і є короткочасовими. Отже, знову – подібний незаселений овал в межах Верхнього Побужжя та північних відрогів Розточчя, басейн Західного Бугу, Солокії, Рати, Білої. Водночас відмітимо, що по-сусідству, в аналогічних умовах, на території Західної України – Волинь, Волинське Полісся (найбільш заболочені регіони України, до речі), Верхній Дністер, Північна Буковина та Південна Білорусь – засвідчено сотні поселень празької культури V–VII та Луки-Райковецької VIII–IX ст., а також (не без слов'ян в основі) ранньосередньовічних пам'яток колочинської культури та типу Тушемлі-Банцеровщини [Баран, 1985, с. 76–85; Седов, 1982, с. 10–40]. А з X/XI, особливо – в XI–XII ст., і у Верхньому Побужжі та Розточчі з'являється маса давньоруських поселень [Багрий, 1990, с. 148–151; Свешніков, 1976, с. 44–81; Михальчишин, 1993, с. 11–54]. Так, лише в уже опублікованих джерелах [Свешніков, 1976, с. 44–81; Михальчишин, 1993, с. 11–54] в окресленому нами незаселеному в ранньому середньовіччі овалі-смузі ми нарахували 29 пунктів з давньоруськими пам'ятками X/XI–XIII ст. Тобто, ні залісненість, ні заболоченість, ні погані ґрунти (це названі В. Петегиричем причини незаселеності території між окремими слов'янськими мікрорегіонами Верхнього Побужжя поряд з можливим недостатнім вивченням окремих територій) не стали у заваді слов'янам з X ст. рівномірно освоїти незаселені досі землі: скотарство, а не землеробство, вважаємо, лежало в основі господарства ранньосередньовічних слов'ян регіону [Войнаровський, 2003, с. 120–131], і ліс (хвойно-широколистий), і болота (лучно-болотна та заплавна рослинність) – чудова ресурсна зона слов'янської господарювання.

Тобто, теза про невідповідність природніх умов краю “екологічним” уподобанням ранніх слов'ян тут, вважаємо, теж не спрацьовує, як і теза про недостатні археологічні дослідження в цьому мікрорайоні. Не бачимо ми на ділянці від Ріпнева до Ромоша (понад 70 км) та західніше й пам'яток літописних бужан V–IX ст.: де їх поселення, городища, могильники? Немає! Бужани, яких у Верхньому Побужжі локалізують і нині деякі дослідники [Довгань, 2006, с. 46–57], насправді, вважаємо, тяжіли не до верхів'їв Західного Бугу, а до Волині (середня течія річки): марно бужан часто вважають тими ж “волинянами”. А Буськ, Забужжя, Кам'янка-Бузька, Побужжя, Бужани, Бужок (а це ділянка Бугу якраз від Ріпнева до Ромоша), за Р. Чайкою, тепер за П. Довганем [Довгань, 2006, с. 46–57] – це категорії, очевидно, не раніше X ст.

На нашу думку, в ранньому середньовіччі, в часи дулібського союзу племен і особливо після його розпаду (авари), волиняни (від Зимного і Володимира-Волинського та північніше, і до Західного Бугу на заході) і хорвати (від Львова – на захід і південь, Східне Прикарпаття і

Західне Поділля) розвивались як дві самостійні самодостатні етнічні й політичні одиниці. За В. Сєдовим, північною межею хорватів був “регіон червенських міст”, а південний рубіж волинян – “вододіл басейнів Прип’яті і Бугу з однієї сторони, та Дністровський басейн – з іншої” [Сєдов, 1982, с. 96, 125], тобто, Верхнє Побужжя. За Б. Тимошуком, “землі хорватів на півночі могли доходити до вододілу між Західним Бугом і Дністром” [Тимошук, 1995, с. 217]. Археологічний матеріал із ранньосередньовічних пам’яток волинян і хорватів теж має відмінності. Наприклад, різними, в основному, були опалювальні пристрої їхніх жител. Для розглядуваного регіону в північній, “волинській”, частині домінують глинобитні печі (Зимне, Сверхів, Фелорівці, Стрижів), в південній (“хорватській”) – печі-кам’янки (Львів, Підберізці, Сокільники, Підбірці, Деревляни) з незначним проникненням північних особливостей інтер’єру жител та їх змішання (печі в материкових останцях в Ріпневі, материкові ж печі з кам’яним перекриттям в інших пунктах Бусько-Пліснеського мікрорегіону).

Різними, в основному, був і обряд поховання: підкурганні тілопокладення та тілоспалення у волинян (курганні могильники в Неледеві, Ярославці, Скибицях, Гуцеві, Липсько, Мокрому) і, очевидно, безкурганні тілоспалення і тілопокладення, часто – під плитами, у хорват (в південній частині розглядуваної смуги відомий лише один курганний могильник в Новосілках – напевно, проникнення волинських традицій).

Слов’янські угруповання теж не завжди мирно співіснували. Ще арабський хроніст Масуді в X ст. стверджував: “Якби слов’яни не були такі роздроблені і якби між окремими їх племенами було менше чвар, то ні один народ у світі не зміг би їм протистояти” [Гаркави, 1870, с. 135]. Про ворожість між слов’янськими групами може свідчити й остання концепція російських археологів І. Гаврітухіна, А. Обломського, О. Щеглової – про завоювання склавінами Дніпровського Лівобережжя на початку VII ст., в результаті чого місцеві анти змушені були масово закопувати свої скарби (цим пояснюється значна кількість т.зв. “скарбів русів”) [Гаврітухін, Обломський, 1996, с. 140–146]. Між потужними угрупованнями волинян і хорватів могла існувати “нейтральна” не- або малозаселена смуга (в межах Верхнього Побужжя – ті ж 40–50 км), як і в пізньоримський час між готами і слов’янами чи в ранньоримський – між вандалами й слов’янами. До речі, незаселеність в ранньому середньовіччі смуги від верхів’їв Дністра і Західного Бугу до лінії Сян – Танва – Вєпр [Славяне..., 1990, рис. 52; Петегірич, 2007, рис. 1, 3] може також свідчити про якесь розмежування східних (дуліби, волиняни, хорвати, Київська Русь) та західних (ляхи, мазовшани, давньопольська держава) слов’янських угруповань.

Можливо, чітко виражені територіальні лакуни між окремими регіонами компактного розміщення однотипових пам’яток на всій території Східної Європи є такими “нейтральними” зонами, що розділяють слов’янські етнічні угруповання (тиверці – хорвати – волиняни – деревляни – дреговичі...), відповідно – археологічні культури (пеньківська – празька – колочинська, Луки-Райковецької – роменська – волинцівська). А нечіткі кордони між ними і, часто, досить солідна відстань між крайніми пам’ятками сусідніх ранньосередньовічних угруповань [Сєдов, 1982, с. 93, карти 1, 10, 17; Славяне..., 1990, рис. 38, 52] – результат не так відповідності окремого об’єднання (етно-соціального організму) слов’ян конкретній екологічній ніші (лісостеп – степ, низини – височини, лісові простори – болотисті місцевості), як власне такого пограничного співіснування племінних груп через “нейтральні” незаселені смуги. Ці контактні смуги тут були не так політичними й антагоністичними, як територіально-господарськими, або “культурно-емоційними” пасмами.

І ця “нейтральна” пасмуга у Верхньому Побужжі (подібно як і в багатьох інших місцях східнослов’янського світу) зникла в X ст., коли волиняни (981 рік, захоплення Володимиром Великим червенських міст) та хорвати (993 рік, похід Володимира на білих хорватів) були звійовані Києвом. Києворуська влада швидко усунула сепаратизм окремих князівств (а відцентрова політика і сепаратизм хорватів і волинян загальновідомі, як і сепаратизм галицьких бояр, і підтримка ще століттями язичества – слов’янські святилища по Збручу тощо), зруйнувала їх племінні укріплення – городища, заповнила поселенцями колишні “нейтральні”

зони: з X/XI ст. поселення у зазначеному мікрорайоні Верхнього Побужжя, як зазначалось, ростуть, як гриби.

Згодьомся: малоймовірно, щоб окреслена зона Верхнього Побужжя і прилеглого Розточчя, широко заселена в усі стародавні періоди, стала непридатною для проживання у II–IX ст. н. е., була проігнорована і вандалами, і готами, і слов'янами – носіями пшеворської і зубрівської, черняхівської і вельбарської, праської і Луки-Райковецької культур. “Політичне” підґрунтя відсутності пам'яток археології в зазначеній зоні повинно бути або підтверджене, або заперечене подальшими інтенсивними польовими дослідженнями.

ЛІТЕРАТУРА

Археология Прикарпатья...

1990 Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Энеолит, бронза и раннее железо – Киев.

Багрий Р. С.

1990 Селища // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С. 148–151.

Бандрівський М., Бандровський О.

1991 Поява пам'яток східносередземноморських культур на Придністровському Поділлі (I–III ст. н. е.) // Україна в минулому. – Київ-Львів. – Вип. 2. – С. 18–26.

Баран В. Д.

1972 Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ.

1981 Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – Київ.

1985 Пражская культура // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э. – Киев.

2004 Черняхівська культура – поліетнічне утворення на території Південно-Східної Європи // Археология давніх слов'ян. – Київ. – С. 91–102.

Бугай П., Войнаровський В.

2005 Археологічна колекція знахідок із сіл Комарів та Волиця на Сокальщині (попередній огляд) // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. II. – С. 45–61.

Вакуленко Л. В.

1992 Липицкая культура в свете раскопок могильника у с. Завалье на Прикарпатье // Древности юго-запада СССР. – Кишинев. – С. 22–38.

Винокур И. С.

1986 Древности первой половины I тысячелетия н. э. верховьев Днестра, Западного Буга и Вислы // Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej. – Lublin. – S. 35–43.

Войнаровський В. М.

1998 Про час і мотиви руйнації інгумаційних поховань черняхівської культури // Записки НТШ. – Т. ССXXXV. – С. 318–342.

1999 Нові пам'ятки ранньоримського часу в Буковинському Прикарпатті (до підґрунтя черняхівської культури в регіоні) // MSROA. – Rzeszów-Krosno-Tarnów. – С. 189–214.

2003 Землеробство чи тваринництво: до питання про основу господарства у населення Західної України I тис. н. е. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Збірник наукових праць. – Чернівці. – Т. 2 (16). – С. 120–131.

2006 Вапнярсько-чинбарські осередки черняхівської культури Українського Прикарпаття // Carpatica-Carpatika. – Ужгород. – Вип. 34. – С. 148–162.

Войнаровський В., Івановський В., Конопля В.

2000 Багатошарове поселення Червоноград-7 // Львівський археологічний вісник. – Львів. – Вип. 1. – С. 109–120.

Войнаровський В., Марцинюк М.

2004 Нові археологічні матеріали з Червонограду та його околиць // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. I. – С. 52–59.

Гавригун І. О., Обломський А. М.

1996 Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст – Москва.

Гаркави А. Я.

1870 Сказания мусульманских писателей о славянах и русах. – Санкт-Петербург.

Довгань П.

2006 Бужани як етнічний та державотворчий чинник у давній історії України // Вісник інституту археології. – Львів. – Вип. 1. – С. 46–57.

Івановський В.

1999 Дослідження пам'яток римського часу у Західному Побужжі // Львівський археологічний вісник. – Львів. – Вип. 1. – С. 65–72.

Іордан

1960 О происхождении и деяниях гетов. – Москва.

Козак Д. Н.

1982 Пшеворська і черняхівська культури у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі // Археологія. – 37. – С. 31–47.

1983 Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – Київ.

1992 Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. – IV ст. н. е.). – Київ.

1993 Взаємовідносини слов'ян і германців на території України в першій половині I тис. н.е. // Археологія. – 2. – С. 24–35.

2004 Общинний центр готів (вельбарська культура) // Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині. – Київ.

2005 Етнічна історія Волині й Галичини в ранньоримський час // АДЛУ. – Вип. 8. – С. 322–345.

2006 Етнокультурні процеси на теренах Українського Подністров'я в першій половині I тис. н.е. // АДЛУ. – Вип. 9 – С. 211–234.

Крушельницька Л. І.

1976 Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. – Київ.

Магомедов Б. В.

2005 Монети як джерело вивчення історії племен черняхівської культури // Археологія. – 4. – С. 46–51.

Машкін М. О.

1952 Історія стародавнього Риму. – Київ.

Михальчишин І.

1993 Список пам'яток стародавньої історії Львівської області. – Львів.

Моця О.

2006 Південна “Руська земля”. – Київ.

Онищук Я. І.

1997 До питання взаємовідносин черняхівської та вельбарської культур на пограниччі Західної Волині та Поділля // Проблемы истории и археологии Украины. – Харьков. – С. 79.

Пелецишин М. А.

1998 Поселення III–IV ст. у Розточчі // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. – Київ-Львів. – С. 204–216.

Петегрич В.

2007 Поселенські структури V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької та Червенської земель // МДАПВ. – Вип. 11. – С. 101–120.

Русанова И. П.

1987 Компоненты пшеворской культуры // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – Киев. – Т. 4. – С. 195–199.

Свєшніков І. К.

1957 Могильники липицкой культуры во Львовской области // КСИИМК. – Вип. 68. – С. 69–74.

1976 Довідник з археології України. Львівська область. – Київ.

Седов В. В.

1979 Происхождение и ранняя история славян. – Москва.

1982 Археология СССР. Восточные славяне в VI–XIII вв. – Москва.

Славяне...

1990 Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – Киев.

Стеблій Н.

2007 Природне середовище в процесах заселення Північно-Західної України (I століття до н.е. – середина I століття н.е.) // Вісник інституту археології. – Львів. – Вип. 1. – С. 16–26.

Тимошук Б. О.

1994 Східні хорвати // МДАПВ. – Вип. 6. – С. 214–218.

Тимошук Б.А., Никитина Г.Ф.

1977 Памятник первых веков н. э. у с. Неполоковцы // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – Москва. – С. 89–94

Цигилик В., Касюхнич В., Грибович Р.

2004 Поселення Стрілки I: результати дворічних досліджень // АДЛУ. – Львів. – С. 205–233.

Цигилик В., Осадча О.

1999 Нове поселення пшеворської культури на р. Верещиці // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський. – С. 153–161.

Чайка М.

1992 Нові дослідження слов'янських пам'яток на Західному Бuzі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – Вип. 2. – С. 58–59.

2001 Підсумки досліджень пам'яток літописних бужан в Західному Побужжі // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів. – С. 261–267.

Чаплыгина Н. А.

1990 Население Днестровско-Карпатских земель и Рим в I – начале III в. н.э. – Кишинев.

Kokowski A.

2004a Wandalowie – lugiowie – kultura przeworska // Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku. – Lublin-Warszawa. – S. 3–10.

2004b Kultura przeworska – zarys dziejów // Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku. – Lublin-Warszawa. – S. 25–85.

2004c Goci między Bałtykiem a morzem Czarnym // Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku. – Lublin-Warszawa. – S. 225–252.

Kolendo J.

2004 Antyczne źródła pisane o najdawniejszych dziejach wandalów // Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku. – Lublin-Warszawa. – S. 16.

Victor VOYNAROVSKYJ

UPPER BUG REGION AS BALTIC-BLACK SEA CROSSROAD

(I KYR. A. D.)

Possibility of explanation of absence of population on the territory among Upper basin of Western Bug, Dnister and Roztochchia not only by unfavorable environment but also by political events is analyzed at the paper. Political confrontation between Germans and Slavs during first quarter of I kyr. A.D., Volynjany and Croats in middle Ages caused appearance of 40-kilometers wide “neutral” non-settled zone in this region. Existence of such borders (about 50–100 kilometers) between antagonistic tribes (such as Goths and Vandals, Vandals and Bastarns) in Early Roman Period was marked in scientific literature.

This “neutral” stripe in Upper Bug region disappeared from X–XI centuries, when tribal principates of Volynjany and Croats were joined to Kyiv Russ. Development of centralized power finished confrontation between separate tribes and “neutral” zones were settled (the author fixed about 30 settlements on analyzed territory).